

תהליך הדה קולוניזציה והקמת מדינות עצמאיות בארצות המזרח התיכון וצפון אפריקה

הגדרת המושגים "קולוניאליזם" ו- "דה קולוניאליזם"

קולוניאליזם

קולוניאליזם הוא תהליך השתלטות של מעצמות (בעיקר בריטניה וצרפת) על טריטוריות מעבר לים ומחוץ לאירופה: באמריקה, אפריקה, אסיה והמזרח התיכון והקמת התיישבות באמצעות הקמת מערכת שלטונית. תהליך שהגיע לשיאו במאה ה-19 ותחילת המאה ה-20.

קולוניה = מושבה. מדינה אירופאית חזקה משתלטת על טריטוריה מעבר לים מתיישבת בה ומקימה בה מערכת שלטונית משלה. המטרה- ניצול המשאבים וכוח-האדם וכן שליטה אסטרטגית באזור.

לאחר תבוסת האימפריה העותומנית (תורכיה), המדינות המנצחות – צרפת ובריטניה, כפו על המזרח התיכון חלוקה מדינית וגבולות בנוסח אירופה.

עד אותה עת לא היו במזרח התיכון מדינות בעלות זהות לאומית מגובשת, למעט מצרים.

כל המדינות שאנו מכירים כיום במזרח התיכון הן תוצאה של חלוקה שהתרחשה באופן הדרגתי מסוף מלחמת העולם הראשונה ועד תחילת שנות ה-60 של המאה ה-20.

ערב מלחמת העולם הראשונה לא הייתה במזרח התיכון ובצפון אפריקה, אף מדינה עצמאית- כולן היו תחת שלטון עותומני, צרפתי, בריטי או איטלקי. - לדוגמא:

ארץ	מדינה שלטת	תחילת השלטון	מועד קבלת העצמאות
מרזוקו	צרפת	1912	1956
אלג'יריה	צרפת	1830	1962
תוניסיה	צרפת	1881	1956
עירק	בריטניה	1917	1932
סוריה	צרפת	1918	1946
לבנון	צרפת	1918	1943

דה קולוניזציה

תהליך של שלילת הקולוניאליזם, תהליך שהביא בהדרגה לסיום שליטתן של המעצמות במושבות מעבר לים והקמתן של מדינות עצמאיות בארצות אלה. תהליך זה התחיל בין שתי מלחמות העולם, ושיאו לאחר מלחמת העולם השנייה ועיקרו בהודו ובמזרח התיכון, יותר מאוחר מתרחש בצפון אפריקה.

הגורמים לתהליך הדה קולוניזציה

(למה התרחש התהליך דווקא בתקופה של אחרי מלחמת העולם השנייה?)

לתהליך הדה-קולוניזציה יש **שלושה** גורמים עיקריים :

- **אידאולוגיים**
- **כלכליים**
- **פוליטיים.**

גורמים אידיאולוגיים:

• רעיון הלאומיות

○ העמים שחיו תחת השלטון הקולוניאלי נחשפו לתרבות ולרעיונות האירופאים של עצמאות העם בארצו וזכותו של כל עם לחיות בעצמאות מדינית. עמים אלו החלו לפתח תודעה לאומית עצמאית, גם בגלל תנאי החיים הקשים תחת השלטון הזר.

• דעת הקהל

○ האווירה הציבורית בעולם בעיקר לאור מלחמת העולם השנייה ראתה בקולוניאליזם דבר לא מוסרי שיש להפסיקו.

גורמים כלכליים:

- **משבר כלכלי לאחר מלחה"ע השנייה** : הנזקים הכלכליים והעלות הגבוהה של המלחמה. המלחמה אילצה את מדינות אירופה להשקיע את כספם בשיקום ארצותיהם ולכן לא יכלו להרשות לעצמן להמשיך ולשאת בהוצאות הגבוהות הכרוכות בפיתוח התשתיות במושבות ובהחזקת כוחות צבא ומנהל בארצות אלו.
- **ירידה ברווחיות המושבות** - השוק העולמי השתנה והפך לשוק חופשי יותר, היתרון שהיה למעצמות בעבר בשליטה מוחלטת על המושבות אבד.

גורמים פוליטיים:

שינוי יחסי הכוחות בעולם והשפעת ה"מלחמה הקרה"-לאחר המלחמה איבדו המעצמות הוותיקות את כוחן (בריטניה וצרפת) ופינו את מקומן לשני כוחות חזקים חדשים: ברה"מ הקומוניסטית וארה"ב הדמוקרטית, הללו החלו להיאבק ביניהן על אזורי השפעה בעולם. לכן, לכל אחת מהן היה אינטרס לתמוך במתן עצמאות לארצות השונות, בתקווה שהמדינות החדשות תצטרפנה למחנה הנתון להשפעתן, וכן כדי לבלום את סכנת ההתפשטות של המעצמה האחרת.

תפקידו של האו"מ- הארגון שהוקם לאחר מלחמת העולם השנייה, היה לכלי למאבקים בין לאומיים ובאמצעותו ניסו המדינות השונות להפסיק את הקולוניאליזם. הטענה העיקרית הייתה כי השיטה הקולוניאליסטית מנוגדת לעקרונות האו"מ.

מאפיינים כלליים של הדה-קולוניזציה במזה"ת ובצפון אפריקה

- אין מדובר בתהליך אחיד וזהה בכל המדינות אך יש מאפיינים משותפים:
1. **מדובר בתהליך מורכב והדרגתי**- במרבית המדינות שחוו שחרור מהשלטון הקולוניאלי מדובר במאבק הדרגתי ומתמשך ולא באירוע חד פעמי.
 2. **ניסיון המעצמות לשמור על האינטרסים שלהן**- המעצמות ניסו על ידי הסכמים וחוזים עם התנועות הלאומיות לתת אוטונומיה לתנועות הלאומיות בתמורה לשמירת האינטרסים (בעיקר הכלכליים), שלהן באזור.
 3. **המזרח התיכון הקדים את צפון אפריקה-עמי המזרח התיכון החלו את התהליך של קבלת עצמאות** כבר בין שתי מלחמות עולם אך בצפון אפריקה התהליך החל התהליך רק לאחר מלח"ע השנייה. לכן מדינות אפריקה זכו בעצמאות בשנות ה-50 וה-60. נראה שההבדל נבע מצורת השליטה: במזה"ת שיטת המנדטים שמעודדת עצמאות לעומת השליטה הישירה בצפון אפריקה.
 4. **השוני בין עמים שחיו תחת שלטון בריטי לבין עמים שחיו תחת שלטון צרפתי**. תהליך השחרור של עמים שחיו תחת שלטון בריטי היה מהיר וקל יותר מהצרפתי שלקח הרבה יותר שנים. השוני נבע מתפיסת הקולוניאליזם השונה: לבריטניה היה חשוב האינטרס הכלכלי והצבאי במושבות ואילו לצרפת היה חשוב להפיץ את התרבות הצרפתית, ולכן ישבה צרפת, צרפתים בארצות אלה וגם סיפחה חלק מהן לצרפת, ואילו בריטניה הייתה מוכנה לעזור, כל עוד הובטחו האינטרסים שלה. הדוגמא הבולטת לקושי של צרפת להיפרד ממושבותיה היא המלחמה הממושכת באלג'יר עד עזיבתה בשנות ה-60.

תוצאות תהליך הדה-קולוניזציה

הקמת מדינות חדשות – כתוצאה מתהליך הדה-קולוניזציה הוקמו במזרח התיכון ובצפון אפריקה

מדינות חדשות, עצמאיות- מצרים, סוריה, עיראק, ירדן, מרוקו, טוניס, אלג'יר.

גבולות המדינות נקבעו ע"י המעצמות (בריטניה וצרפת) עוד בטרם שהן סיימו את שלטונן במדינות אלה.

הגבולות שנקבעו לא תמיד תאמו את החלוקה האתנית של האזור ונוצרו מדינות בהן עמים ושבטים

שונים. מצב זה הביא לחוסר יציבות ולמאבקים בתוך המדינות החדשות שהוקמו, מאבקים הנמשכים עד

היום. (סוריה, לבנון, עיראק וכד').

דוגמא לתהליך הדה-קולוניזציה

המדינה המדגימה - עירק

שאלה מרכזית : כיצד באו לידי ביטוי מאפייני התהליך במאבקו של אחד מעמי האזור ?

עירק – 1920 עירק הופכת לארץ תחת שלטון מנדט בריטי.
ב- 1921 פורץ מרד אנטי בריטי בעירק. בתגובה למרד וכדי להחליש את ההתנגדות, ממנים הבריטים מלך על עירק.

ב- 1922 –חוזה אנגלו-עירקי : בתמורה להבטחה בריטית למתן עצמאות הדרגתית לעירק, תוך הקמת מוסדות ממשל מקומיים, ימשיך הפיקוח המלא של בריטניה על הצבא, בענייני הכספים, מדניות החוץ וגם בענייני הפנים. היה זה חוזה חסות מובהק שנועד להבטיח את האינטרסים של בריטניה. **זהו ביטוי מובהק למאפיין של תהליך הדה-קולוניזציה, בו מעצמה מנסה לשמור על האינטרסים שלה.**
חוזה החסות עורר התנגדות חריפה מצד התנועה הלאומית העירקית ובשנת – 1930 זכתה עירק בעצמאות מלאה. בתמורה לכך התחייבה להעמיד בשטחה לרשות בריטניה: בסיסי צבא, נמלי תעופה ודרכי תחבורה.

ב- 1941 בזמן מלה"ע השנייה, מבצעים ראשי צבא, הפיכה. תופסים את השלטון ונוקטים עמדה אנטי בריטית ופרו נאצית. כדי להבטיח את האינטרסים הצבאיים והכלכליים שלה שלחה בריטניה צבא לחיסול ההפיכה והחזירה את המשטר הקודם שהיה פרו בריטי.

ב-1947 נחתם חוזה חדש שצמצם עוד יותר את זכויות הבריטים בעירק וביטל את בסיסייהם במדינה זו.

בשנה זו הופכת עירק למדינה עצמאית.

סיכום: המאבק לעצמאות עירק הוא ביטוי לתהליך הדה-קולוניזציה במספר מאפיינים :

ארץ שנשלטה ע"י בריטניה (מנדט).

מאבק לאומי לעצמאות (נמשך מספר שנים).

ויתורים בריטים – קבלת עצמאות עירקית חלקית, בתמורה לשמירה על אינטרסים בריטים.

המשך המאבק הלאומי העירקי – עד לקבלת עצמאות מלאה.

קבלת העצמאות העירקית ועזיבת בריטניה את עירק, היה תהליך שארך כ- 30 שנה.

דוגמא לתהליך הדה-קולוניזציה

המדינה המדגימה - מרוקו

המעצמה הקולוניאלית ששלטה במרוקו הייתה - צרפת.

דפוס השלטון היה - חסות.

משך השלטון הקולוניאלי - 1912 - 1956.

שלבים עיקרים בתהליך קבלת העצמאות במרוקו

1. התעוררות לאומית - המרוקאים מושפעים מתהליכי קבלת עצמאות של מדינות שונות באירופה, ומתהליכם שהתרחשו במזרח התיכון (למשל עצמאות ירדן, ישראל). העם המרוקאי מבין שהוא צריך לשלוט על עצמו. בשנת 1951 הועלו נושא העצמאות של מרוקו לדיון באו"מ אך לא היו לכך תוצאות של ממש
2. התעוררות רגשית - לאחר הכישלון באו"מ החלו מהומות קשות במרוקו נגד השלטון הצרפתי, זה נקט ביד קשה מאוד נגד המתפרעים חברי התנועה הלאומית המרוקאית. אך בתוך מרוקו עצמה היו חילוקי דעות בנושא העצמאות היו שבטים שתמכו בהמשך השלטון הצרפתי. הצרפתים ניצלו את חילוקי הדעות במדינה והגלו מהמדינה את מלך מרוקו, שהיה גם דמות דתית חשובה ואהודה ואף תמך בתנועה הלאומית שרצתה עצמאות, ומינו במקומו שליט אחר.
3. ניהול משא ומתן - מינוי שליט חדש מטעם הצרפתים לא הביא לשקט במדינה. היה חשש לצרפתים שאירועים דומים המתרחשים גם באלג'יר ישפיעו על מרוקו. לכן ראש ממשלת צרפת, מנדס פרנס, ניהל מו"מ עם התנועה הלאומית המרוקאית, החזיר לשלטון את המלך המודח שמתקבל בשמחה רבה ע"י העם כולל ראשי השבטים שהתנגדו בעבר לעצמאות. בסופו של דבר קיבלה מרוקו עצמאות בפברואר 1956.

מאפייני תהליך הדה-קולוניזציה במרוקו

1. תהליך הדרגתי ומורכב - תהליך המלווה במאבק ובתגובה קשה צרפתית. תהליך שהתחיל ב-1951 והסתיים ב-1956. כלל מהומות נגד השלטון הצרפתי שלא הסכים לוותר בקלות על שילטונו. כלל גירוש של המלך וניסיון צרפתי לקבוע שליט מטעמם, ניסיון שניכשל.
2. מאבק המובל ע"י תנועה לאומית - העם במרוקו מושפע מתהליכים לאטומים בארצות אחרות, מגבש את לאומיותו, מקים תנועה לאומית המקבלת גיבוי מהמלך ומוכנה להיכנס לעימות אלים עם השלטון הצרפתי. וכן לפנות לאו"מ כגורם בין לאומי לבקש סיוע בקבלת העצמאות.

3. **שמירה על האינטרסים** - צרפת מנסה תוך כדי התהליך לשמור על האינטרסים שלה, היא מנהלת מו"מ עם התנועה הלאומית מגיעה איתה להסכמה להחזרת המלך, בסופו של התהליך זוכה מרוקו לעצמאות וחלק מהאינטרסים הצרפתיים נשמרים.

יהודי מרוקו

בתקופת מלחמת העולם השנייה, בין השנים 1940-1942, חיו יהודי מרוקו תחת "שלטון וישי"- שלטון צבאי צרפתי פרו נאצי. בשנת 1942 חלה הקלה במצבם מכיוון שכוחות של הצבא האמריקאי הגיעו למרוקו במסגרת המהלכים הצבאיים של המלחמה, חלק מהיהודים הועסקו בבסיסים הצבאיים של צבא ארה"ב במרוקו, בתקופה זו.

השפעת תהליך הדה-קולוניזציה והקמת מדינת ישראל על יהודי מרוקו

תמיכת יהודים במאבק הלאומי המרוקאי-יהודים מעטים תמכו במאבק הלאומי המרוקאי לעצמאות, ואף היה ניסיון להקים מפלגה לאומית יהודית שתתמוך במאבק הלאומי המרוקאי. לתמיכה זו היו שתי סיבות:

- 1) בעיקר משכילים וקומוניסטים, הם קיוו כי מרוקו תהפוך לדמוקרטיה ודבר זה יאפשר את המשך קיומה בכבוד של הקהילה היהודית.
- 2) אהדה שהיהודים גילו כלפי משפחת המלוכה המרוקאית.

פגיעה ביהודים - מצבם של היהודים החמיר כתוצאה מהתגברות הלאומיות במרוקו ובגלל הקמת מדינת ישראל, הדבר בא לידי ביטוי בין היתר באירועים הבאים:

- 1) ביוני 1948 התרחש טבח ביהודי אוג'ה וג'רדה, 42 יהודים נרצחו.
- 2) באוגוסט 1954 נרצחו 6 יהודים בעיר פטיז'אן וגופותיהם נשרפו ע"י מפגינים מוסלמים.
- 3) בקיץ 1955 היו פגיעות ביהודים וברכושם בערים- קזבלנקה, מזגאן וסאפי.

עליית יהודי מרוקו למדינת ישראל – עוד לפני סיומו של השלטון הקולוניאלי, ערב קבלת העצמאות במרוקו ובגלל הפגיעה בהם, עזבו יהודים את מרוקו ועברו למדינת ישראל ולצרפת.

כשהוקם השלטון המרוקאי העצמאי הוא אסר על עליה של יהודים למדינת ישראל. למרות האיסור התקיימה בחשאי עליה ממרוקו למדינת ישראל.

בין השנים 1962-1964 התקיים "**מבצע יכין**" – גל עליה גדול של יהודים ממרוקו לישראל, במבצע זה עלו לארץ כ-120.000 מיהודי מרוקו, עליה זו הייתה בהסכמה שהושגה בין השלטון המרוקאי לבין שלטונות ישראל וארגונים בינלאומיים. בכך חוסלה כמעט לחלוטין הקהילה היהודית במרוקו.